

Miloš Dokulil: učitel, přítel a vzor

Galina Neščimenko
Institute for Slavonic Studies, Moscow
the123@mail.ru, ritlen@mail.ru

Miloš Dokulil: a teacher, a friend, an example of service to science

ABSTRACT: PhDr. Miloš Dokulil, DrSc. is known to international scientific community first of all as an outstanding Czech derivatologist who became the founder of Slavic formative school. His interests however were much broader. It is difficult to mention the area of linguistics which would not have attracted his attention. He expressed fresh, original and profound ideas related to morphological categories (in particular in terms of the theory of verbal oppositions) as well as onomasiological categories. He was interested in the subject of syntax. Dokulil had made polemical comments to the logical-syntactic theory of V. Doroshewski which was especially popular in Polish linguistics. He paid much attention to the problems of language culture and in particular to the principles of codification policy elaboration. In this article we will try to show that the practical and theoretical significance of his pioneering research is far beyond the scope of the mentioned above. I had a long-term friendship with Dr.Ph. M. Dokulil, DrSc. To me he was not only a world-recognized scientific authority and thinker, but above all a Teacher, a man endowed with rare moral qualities. It was an honor for me that he related me to his followers and successors. M. Dokulil was an example of boundless devotion to science, selflessness, exceptional modesty. All this coupled with the breadth of his encyclopedic knowledge created around him an atmosphere of romance and service to the highest moral purposes.

Key words: wordformation; Slavic languages; language dynamics; competition in language; the significance of the confrontative study of related languages; affixal derivation in the Slavic languages.

1 Sté výročí narození Miloše Dokulila

Naše konference je věnována velké a významné události – stému výročí narození PhDr. Miloše Dokulila, DrSc., vynikajícího vědce a vynikajícího člověka. M. Dokulil se zapsal do dějin slavistiky a obecné jazykovědy nejprve jako tvůrce ucelené průkopnické slovo tvorné koncepce, která se dodnes uplatňuje derivatologie různých lingvistických škol a směrů. Patřím mezi ně i já. Jsem vděčna svému osudu, že mi bylo dopřáno poznat M. Dokulila osobně, přičemž nejen jako světově uznávanou vědeckou kapacitu, ale i jako člověka obdivuhodných, vzácných lidských kvalit. Stal se pro mne Učitelem a dlouholetým přítelem v pravém slova smyslu.

Mezi ruskými jazykovědci jsem asi jediná, kdo měl s dr. M. Dokulilem trvalé a mnoholeté vědecké a přátelské styky. Snad právě proto bylo pro mne napsání tohoto příspěvku obzvlášť zavazující a náročné. Šlo mi o to, abych maximálně přiblížila M. Dokulila čtenáři, zejména čtenáři mladému, jehož odborné a lidské priority se teprve utvářejí. Chtěla jsem také ukázat, jak se postupem času vyhraňovaly a vyvíjely Dokulilovy profesní zájmy, jejichž náročná realizace si vyžadovala nejen velký badatelský talent a erudici, ale i neuvěřitelnou pracovní houževnatost.

Osud obdařil Miloše Dokulila vynikajícím intelektem i nadáním, touhou po poznání, encyklopedickou šíří znalostí. Snoubily se v něm moudrost myslitele, neochvějnost a zásadovost člověka, který se řídil ve svém životě mravním a etickým kodexem. Nikdy se mu

nezpronevřil, nepoddal se pomíjivým životním svodům a choutkám. Málokdo však věděl, že v hloubi své duše byl M. Dokulil velice citlivým a zranitelným člověkem, romantikem, který nejednou podceňoval opravdový význam svých průkopnických prací. Prozrazují to občas jeho dopisy, z nichž budu dále uvádět některé fragmenty.

Dlouho jsem zvažovala, co bych měla při výkladu upřednostnit nebo naopak upozadit, aby co nejlíp vynikly vzácné povahové a odborné vlastnosti Miloše Dokulila. Samotný fakt existence takových lidí, jako byl on, s jeho životními zásadami, hodnotícími kritérii, dává nám všem naději na překonání mravní devalvace naší doby.

Při psaní tohoto příspěvku jsem se také snažila, abych se maximálně vyhnula panegyrické patetice jubilejních publikací a podívala se na životní dráhu, a do jisté míry i životní drama dr. Miloše Dokulila s určitým nadhledem a odstupem.

Nepoužila jsem výraz „životní drama“ náhodně, nebylo to zdaleka ani přehnutí. Ba ne! Celý život mu ztrpčovaly zdravotní potíže buď jeho samotného nebo blízkých příbuzných¹. Trápilo jej a sužovalo, že se kvůli tomu nemohl věnovat své práci naplno nebo aspoň v té míře, jak si to představoval a jak by chtěl. Teď, po tolika letech málokdo ví, že své hlavní koncepční dílo „Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov“ (Dokulil, 1962), obsahující pečlivě promyšlený výklad uzlu složitých teoretických problémů, psal jeho autor v tuberkulózním sanatoriu. Vzpomínám si, jak mi kdysi sám Miloš Dokulil s hořkostí říkal, že by tato kniha mohla být lepší, kdyby byl tehdy zdrav. Měl zákeřnou a velice nebezpečnou nemoc – otevřenou plicní tuberkulózu – která mu navíc na nějaký čas zcela zabránila stýkat se s mládeží. Kvůli tomu nesměl učit na vysoké škole, i když dostával nabídky např. z Univerzity Karlovy².

Jako „životní drama“ bychom mohli označit i nečekané přerušení (z neznámých důvodů) ojedinelého, komplexního slovtvorného projektu, jehož vedením Miloše Dokulila pověřil akad. B. Havránek ještě v r. 1953. Právě kvůli tomuto projektu obětoval M. Dokulil své původní záliby a zájmy (např. studium skladby, gramatických kategorií atd.), které jej tehdy bavily víc než slovtvorba³.

Podle výchozí Dokulilovy koncepce projektu to mělo být **kompletní** čtyřsvazkové dílo neznající obdoby ve světové derivatologii. První díl („Teorie odvozování slov“, Dokulil, 1962) obsahoval ucelenou průkopnickou teoretickou koncepci tvoření slov, zvláště odvozování, která měla zastřešovat tento komplexní projekt jako celek. Předmluvu k prvnímu svazku napsal akad. B. Havránek, který byl zároveň i vědeckým redaktorem projektu jako celku. V r. 1962 byla tato kniha odměněna cenou ČSAV a Literárního fondu. M. Dokulil za ni

---

¹ Vzpomínám si, že když se u M. Dokulila teprve začaly hlásit problémy s cukrovkou, vozila jsem mu z Moskvy sáčky pohanky, která byla tehdy v Praze úzkoprofilovým druhem potravin. Doktoři v Rusku mě svorně ujišťovali o jejím léčivém účinku. Jednou jsme si spolu se Zd. Hruškovou usmyslily uspořádat ukázkové vaření pohankové kaše v Dokulilově vilce v Braníku: zatímco já měla na starosti vaření kaše samotné, moje zlatá Zdenička se dala na „vyrábění“ škvarků. Miloš zas seděl u stolu a shovívavě se na nás usmíval.

² Vynahrazoval si to později při školení vědeckého „dorostu“: „V akademickém Ústavu pro jazyk český jsem byl pověřen školením mnoha aspirantů a mladých spolupracovníků ve vědecké přípravě. Byli mezi nimi někteří velmi nadaní lidé, s nimiž byla radost diskutovat a společně se dobírat nových poznatků. Že přitom získával nejen školený, ale i školitel, je nabitelní. Jsem hrd na ně a těší mě, když se ke mně dosud hlásí“ (z rozhovoru J. Kořenského s M. Dokulilem v Jazykovědných aktualitách, 1997 – u příležitosti 85ých Dokulilových narozenin).

³ Pamatuji si překvapení všech přítomných hostů na Dokulilových devadesátinách, když jubilant prohlásil, že obor tvoření slov, „nad nímž jsem strávil větší část svého života, nebyl v popředí mých vědeckých zájmů, nýbrž jen na mne vložený úředním úkolem [...] Vlastním předmětem mého vědeckého zájmu byla však skladba. Jí byly věnovány už první mé odborné příspěvky a jí byl zasvěcen i společný příspěvek s Fr. Danešem“ (Harmonogram: 7).

získal vědeckou hodnost „doctor honoris causa“ (s vynecháním nezbytného kandidátského mezistupně, což nebylo ani zvykem, ani vžitou tradicí).

V r. 1967 vyšel druhý díl projektu – „Tvoření slov v češtině. 2. Odvozování jmen podstatných“ obsahující popis derivačních specifík českých jmen podstatných v současném synchronním průřezu. Velice užitečnou informaci obsahovaly a náležitě znázorňovaly přiložené tabulky (prefixálně-konverzních a prefixálně-suffixálních formantů v češtině; přehled využití suffixálních a konverzních formantů v češtině). Na realizaci druhého, pracovní nesmírně náročného svazku se podílelo 10 autorů, kteří vycházeli z Dokulilovy teoretické koncepce. Do druhého dílu napsal M. Dokulil čtyři základní kapitoly: jména činitelská, jména konatelská, jména nositelů vlastností, jména nositelů substančního vztahu (spoluautorem M. Dokulila v poslední kapitole byl prof. K. Hausenblas). Autorům tohoto svazku se podařilo přesvědčivě ukázat nosnost teoretické koncepce Miloše Dokulila. Vědeckým redaktorem publikace zas byl akad. B. Havránek, kterého v r. 1965 vystřídal na ředitelském postu ÚJČ prof. František Daneš.

Velký teoretický a praktický význam obou svazků projektu se vyzvedává v četných recenzích (uvedu pouze dvě recenze: Нецименко, 1962; Нецименко, Широкова, 1969). Práce na projektu názorně ukázala nejen vědeckou zdatnost, ale i vnitřní integritu kolektivu ÚJČ, jehož členové, nehledě na jejich administrativní zařazení, obětavě se podíleli na realizaci projektu⁴. Bohužel brzy na to byla práce na projektu v půli přerušena. Vyšly tiskem tedy pouze dva zmíněné svazky⁵. Kontinuita slovtvorného projektu jako celku byla nenávratně pryč. Osudovou ironií se stalo také to, že nevyšel tiskem ani Dokulilův svazek o odvozování slovesa v češtině, který byl fakticky připraven k publikaci. Pro M. Dokulila to bylo nejen velké zklamání, ale zároveň i těžká rána. To, že o 20 roků později tento materiál byl částečně zveřejněn v akademické mluvnici češtiny, situaci nemění. Málokdo také ví, že v polovině sedmdesátých let mi M. Dokulil nabízel, abych napsala do slovtvorného projektu některé chybějící kapitoly např. o složeninách a sémantické derivaci. Byla to pro mne velká čest a uznání. Kdyby záleželo pouze na mně, vzala bych to hned. Překážkou se stal však tehdejší ředitel ÚJČ, prof. J. Petr, který tomu nepřál.

V „Harmonogramu“ ke svým devadesátinám M. Dokulil smutně uvádí:

„připravovaný třetí svazek, který měl pojednávat o odvozování ostatních slovních druhů, však již nevyšel. Jeho výsledky byly později pojaty do akademické „Mluvnice češtiny“, vydané v r. 1986 (Harmonogram, 11).

Do MČ napsal M. Dokulil tyto kapitoly: *Základní pojmy morfologie a morfémiky; Obecné pojetí tvoření slov; Přechod slov do jiného slovního druhu; Utváření ostatních slovních druhů. (Slovtvorná stavba číslovek, zájmen, předložek, spojek, částic a citoslovců)*. Bylo to však východisko z nouze, protože už to nebyl kompletní koncepční celek stejného cílového zaměření. Přesto M. Dokulil neupadal do zoufalství a stále čekal, že se jednou situace přece jen obrátí k lepšímu:

(z dopisu na Nový rok 1995): „Svitla mi koncem roku naděje, byť zatím jen slabá, že snad by konečně mohl vyjít i dávno už oželený 3. díl Tvoření slov v češtině. Jak víš, vyšlo koncem roku u nás samostatně Tvoření slov skládáním z pera kol. Bozděchové, takže pro třetí díl by zbývalo vlastně jen odvozování nesubstantivních slovních druhů a snad i typy víceslovních pojmenování. Bude ovšem ještě mnoho záležitostí nejen na finanční situaci nakladatelství, ale také na tom, zda jsou autoři vůbec s to připravit konečnou redakci svých textů. Obávám se, že zvláště s Kuchařem a Stichem budou potíže, protože oba dva se už

⁴ V r. 1979 vyšel první (teoretický) svazek v polském překladu (viz: M. Dokulil. Teoria derywacji. Wrocław-Warszawa etc., 1979).

⁵ Jak se zmiňuje dr. M. Knappová „V 70. letech bohužel již slovtvorné nadšení v ÚJČ poněkud opadlo a do popředí zájmu se dostávaly jiné pracovní úkoly, i když 3. a 4. díl slovtvorby vždy v nich v nějaké perspektivní formě figuroval. K renesanci zájmů o slovtvorbu došlo až koncem 70. let, a to v rámci přípravy akademické mluvnice češtiny“ (Ibid.).

dávno slovotvorné problematice zpronevěřili”. Nebo: „přece jen zájem o slovotvornou problematiku stále trvá. Jistě nás potěšilo, když moje odchovankyně a pokračovatelka profesorka bohemistiky a slavistiky na moskevském Institutu slavjanovedeniija Galina Neščimenková mohla nedávno v Innsbrucku jako účastnice pracovního setkání pro přípravu mezinárodního sjezdu slavistů s uspokojením konstatovat, že pražská slovotvorná škola, k níž se i ona sama počítá, zůstává stále živá, a její základní práce jsou oceňovány a stále citovány a její výsledky a zásady se stávají východisky pro další bádání v této oblasti“ (Harmonogram, 11).

2 Devadesáté narozeniny Miloše Dokulila

Ted' se na chvíli přeneseme do radostnějšího období. Mám na mysli devadesáté narozeniny Miloše Dokulila. Přestože nás dělí od této události hezká řádka let, sotva se mohu ubránit vzpomínkám na krásné červnové odpoledne roku 2002. Toho dne do vily Lanna – reprezentativních prostor české Akademie věd – radostně proudili lidé, kteří znali Miloše Dokulila hodně dlouho. Scházeli se s jedinou myšlenkou, aby popřáli oslavenci u příležitosti jeho devadesátých narozenin hodně zdraví a spokojenosti, aby mu stiskli ruku a řekli slova lásky, uznání, vyjádřili svoji upřímnou úctu⁶.

Tato úcta provázela M. Dokulila po celý jeho život. Snad právě proto v rozporuplném, rozvířeném normalizačním období sedmdesátých let přišli za M. Dokulilem kolegové s prosbou, aby přijal na sebe odpovědnou funkci ředitele Ústavu pro jazyk český. Pro splnění tohoto významného poslání měl Miloš Dokulil všechny nezbytné předpoklady, a sice zaslouženou autoritu, bezúhonnou reputaci zásadového, čestného, nezištného člověka, kterého osud obdařil vzácnými vědeckými a lidskými kvalitami. Nikdy nestál o kariéru, nestál o ni ani tentokrát. Musel se obětovat a přistoupit na naléhání kolegů. V této pro něj nové funkci ve velice nesnadném čase sloužil české jazykovědě nejlépe, jak uměl. Snažil se stát v cestě snahám o „očistu“ a redukci ústavu. O něco později k tomu přibýly i další velmi důležité funkce, a sice předsedy Vědeckého kolegia jazykovědy při ČSAV a předsedy ediční rady. Pokud vím, nehledě na nebezpečí eventuálních osobních postihů, snažil se M. Dokulil uchránit jazykovědné ústavy Akademie před čistkami a vyhazovy. Jak je známo, sám na to doplatil. Tehdejší Prezídium ČSAV zamítlo návrh, aby M. Dokulilovi byla udělena zlatá medaile J. Dobrovského a řádné členství v Akademii věd. Ve funkci ředitele ÚJČ působil Miloš Dokulil v letech 1970–1972.

Oslava Dokulilových úctyhodných devadesátin probíhala ve velice radostné a srdečné atmosféře, za přítomnosti jak jubilanta, tak i jeho rodinných příslušníků, přátel, kolegů. Na organizaci oslav se významně podílely Jazykovědné sdružení České republiky, Pražský lingvistický kroužek a samozřejmě i Ústav pro jazyk český. Z Jazykovědného ústavu L. Štúra v Bratislavě přijeli prof. K. Buzássyová a prof. S. Ondrejovič.

Pracovně se angažoval i sám jubilant, který pečlivě připravil harmonogram této významné události, v němž mj. doporučil, abych slovo dostala i já, jeho „odchovankyně a pokračovatelka“. Toto ocenění mě hluboce dojalo.

Veřejná oslava Dokulilových devadesátin se konala v červnu 2002 s předstihem. Ve skutečnosti měl narozeniny 5. července. Pořadatelé však měli opodstatněné obavy z toho, že by v červenci mohla být Praha naprosto vyliďněna. Nezbyvalo nic jiného, než o trošinku urychlit běh času a uspořádat oslavu dřív⁷. Přijela jsem tehdy služebně do Prahy také v červnu, aniž bych věděla, že se bude něco slavit. Mnou chystaný poměrně velký článek k Dokulilovým devadesátinám ve „Voprosech jazykoznanija“ měl vyjít o pár měsíců později. Pro jubilanta to však mělo být překvapení, které jsem uchovávala v naprosté tajnosti. Bohužel

⁶ Děkuji ze srdce prof. F. Štichovi, který nejen skvěle zvládl náročnou funkci organizátora této konference, ale také mi věnoval vynikající nahrávku z devadesátin Miloše Dokulila.

⁷ Mimochodem podle kulturních zvyklostí Rusů takovéto volné zacházení s časem je naprosto vyloučeno.

dopadlo to tak, že se M. Dokulil nedočkal publikace článku, který vyšel až po Dokulilově smrti. Vzhledem k nastalým událostem byl definitivní název příspěvku pozměněn na „Památce vynikajícího českého vědce Miloše Dokulila“ (Heцименко, 2003). Doposud si vyčítám, že jsem snad připravila M. Dokulila o poslední radost⁸.

3 Miloš Dokulil – učitel

Učitelství měl M. Dokulil v krvi. Zdědil je po svých rodičích, kteří delší dobu učitelovali na Moravě. I po maturitě, kterou udělal s vyznamenáním, se počítalo s tím, že bude pokračovat ve šlépějích svých rodičů a stane se učitelem. Velice si toho povolání vážil. Vzpomínám si, jakou měl radost z udělení čestného občanství v jeho rodných moravských Ctidružicích u příležitosti jeho 85. narozeninám (r. 1997). Na gratulační listině bylo napsáno: „význačnému a slavnému rodáku, přednímu českému bohemistovi, jazykovědci“, který „mnoho dobrého vykonal pro náš krásný český jazyk i v dalších oblastech lidského života“.

U svých žáků byl M. Dokulil velice oblíben. Nehledě na Dokulilovu velkorysost a vstřícnost, byl zároveň i přísným učitelem, vzorem lidské slušnosti, oddanosti svému životnímu poslání. Měl obdivuhodnou úctu k člověku, ať to byl úplný začátečník nebo čerstvý vědecký adept jako jsem kdysi byla já, když jsme se setkali poprvé⁹.

Velkým vzorem pro M. Dokulila byli jeho univerzitní učitelé na Masarykově univerzitě v Brně. Nechal se tam zapsat na filozofickou fakultu na obor čeština/němčina. Tehdy tam působili vynikající jazykovědci: slavista Bohuslav Havránek, bohemista František Trávníček, rusista a obecný lingvista Roman Jakobson, indoeuropeista Václav Machek, germanista Antonín Beer aj. Byl to výkvět moderní české jazykovědy.

V citovaném rozhovoru s J. Kořenským M. Dokulil zmiňuje:

„Měl jsem to štěstí, že jsem poznal mnoho dobrých učitelů. Od výborného učitele na škole obecné, který dal pevné základy mému vzdělání, ale stal se i vzorem ušlechtilosti jednání, přes studia středoškolská až do konce let univerzitních. Matematika a zvláště geometrie mě zaujaly natolik, že si ještě dosud v předpokojích lékařských ordinací řeším různé příklady z geometrie trojúhelníků, aby mi ušel čas. Nebezpečným konkurentem těchto mých lásek se na vyšším gymnáziu stal přírodopis [...]; stal jsem se tehdy nadšeným sběratelem nerostů a milovníkem rostlin, motýlů a brouků, ale také jejich latinských názvů. A ještě po maturitě jsem se rozhodoval mezi hlasem srdce – studovat lesní inženýrství – a touhou jít ve šlépějích svých učitelů jazyků“.

Přičiněním prof. B. Havránka byl mladý Miloš Dokulil vyslán na dvouseměstrální studijní pobyt (r. 1936/1937) na glosematickém středisku kodaňské univerzity. Během studijního pobytu v Kodani měl možnost osobně poznat přední představitele kodaňské školy jazykovědného strukturalismu. Patřili mezi ně L. Hjelmslev, V. Brøndal, H. Pedersen, K. Barr aj. M. Dokulil se zúčastnil i IV. Mezinárodního lingvistického kongresu. V Brøndalově semináři rozebíral po dva semestry knihu O. Jespersena „Analytic Syntax“. Není proto náhodné, že se právě syntax (nikoliv slovo tvorba) stala Dokulilovým koníčkem.

Za svých studií v Kodani zvládl M. Dokulil perfektně dánštinu a norštinu, přičemž uměl ty jazyky natolik dobře, že po návratu domů působil na Masarykově univerzitě jako lektor těchto jazyků. V r. 1971 přeložil do češtiny knihu L. Hjelmsleva „Jazyk“.

---

⁸ K šedesátým narozeninám M. Dokulila jsem napsala článek, který vyšel v SaS, ročník XXXIII – 1972 (Heцименко, 1972); 85-ým narozeninám je věnován příspěvek, uveřejněný v časopise „Slavjanoveděnije“ (Heцименко, 1997).

⁹ Mimoschodem stejný dojem měl i můj bulharský kolega, významný bohemista Janko Bačvarov při setkání s dr. M. Dokulilem v r. 1967 v Praze: „И до днес си спомням с какво внимание и отзивчивост той ме изслуша, запозна се с предварителната версия на дипломната ми работа и ми даде ценни напътствия“ (Бъчваров, Я., 2011).

Pobyt v Kodani byl pro M. Dokulila prospěšný i tím, že se mu dostalo jedinečné možnosti důkladně porovnat navzájem dvě křídla jazykovědného strukturalismu, a sice glosematický (kodaňský) a systémový, strukturálně funkční (pražský). Nehledě na to, že M. Dokulil perfektně ovládal matematiku a s ní související formalizované přístupy k jazyku¹⁰, byl mu přece o hodně bližší strukturalismus pražský, v jehož lůně se utvářely jeho badatelské priority.

Po absolutoriu na Masarykově univerzitě (dvojbor čeština a němčina) se dal Miloš Dokulil na učitelskou dráhu. Působil dvanáct let jako profesor češtiny a němčiny na gymnáziích na Moravě. Dělal to s velkým zaujetím, obětavostí a do jisté míry i sebezapřením. Žáci jej obdivovali a on jejich lásku a přízeň opětoval.

Na otázku prof. J. Kořenského, co by dělal, kdyby mu bylo dvacet let, M. Dokulil odpověděl:

„Asi bych si zase nic jiného nevybral než učitelství na středních školách – češtinu, latinu, němčinu, a když by to muselo být, třeba i tu angličtinu – ale srdcem bych byl pro esperanto! – a k tomu filosofii. Ale mohla by to být i matematika, deskriptivní geometrie, chemie nebo přírodopis. Jen ne probůh kabinetní vědu!“

M. Dokulil byl velký vlastenec. I když se uměl domluvit více jazyky, nikdy jej ani nenapadlo, aby opustil svoji vlast. Rodnou Moravu miloval celou svou duší, zejména mu přirostla k srdci Vysočina. Doposud si vzpomínám, jak jsme si spolu s ním dvojhlasně zpívali lidové písničky (dostávala jsem od něj darem i zpěvníčky české, moravské, slovácké a slovenské).

Dokulilovu poetickou náturu prozrazuje i jeho dopis z lázní, v němž se prolínají jak láska k přírodě, tak i jemný humor. Uvedu dále pouze menší fragment:

Je pozdní večer, první máj – a já Ti, milá Galjo, posílám srdečný pozdrav a vzpomínku z horského předjaří v Jeseníkách, kde zatím jen bledé květy sasanek a zlaté petrklíče, rozhozené v sotva se zelenající trávě, dávají tušit, že i sem přijde jednou jaro. Jsem tu v lázních Lipové, kde se nedávno léčilo pitím bílého vína, ale tato tradice už vzala za své. Tak nevím, od čeho si mám slibovat zlepšení zdraví?

Tvůj Miloš D.

4 Akademik B. Havránek v Dokulilově životě

Velkou událostí v Dokulilově životě se stalo setkání s akad. B. Havránkem¹¹, jedním z nejvýznamnějších představitelů české jazykovědy XX. století. Jako spolutvůrce jazykovědné teorie a metodologie pražského strukturalismu patřil B. Havránek do ustavujícího kruhu zakladatelů PLK. Od konce 2. světové války se stává B. Havránek největší světově uznávanou autoritou české jazykovědné bohemistiky a slavistiky.

Vedený svou vynikající vědeckou intuicí si B. Havránek uvědomoval, že má v Dokulilovi nesmírně nadaného, cílevědomého a inspirativního mladého kolegu. Právě proto usiloval o co nejlepší uplatnění jeho obdivuhodných, přírodou daných intelektuálních předpokladů. B. Havránkovi imponoval i Dokulilův tvořivý potenciál, jeho pracovitost, poctivost a také zájem o systémové uspořádání jazyka, srovnávací výzkum jazyků jak v synchronním, tak i diachronním průřezu. V době univerzitních studií se M. Dokulil zajímal nejen o slovanské jazyky, ale i o historický vývoj širšího spektra jazyků indoevropských.

Akad. B. Havránek neztrácel svého talentovaného žáka z dohledu i po absolutoriu na brněnské univerzitě. Nehledě na velice úspěšné pedagogické působení M. Dokulila

¹⁰ V době gymnaziálních studií M. Dokulila patřily mezi jeho oblíbené předměty latina, čeština, matematika, deskriptivní geometrie, chemie a přírodopis.

¹¹ Spolupracovníci Ústavu pro jazyk český mu za zády říkali „akademíček“. Používali tuto zdvořilou jedničku se vzhledem k jeho miniaturní postavě, jednak s nádechem sympatie.

na Moravě byl prof. B. Havránek naprosto přesvědčen, že by si Dokulilův talent našel lepší uplatnění a prostor ve vědeckém bádání.

Nové vědecké horizonty se otevřely v r. 1946, kdy došlo k přeměně Kanceláře Slovníku jazyka českého na Ústav pro jazyk český. Následkem toho došlo k podstatnému rozšíření výzkumného spektra nového ústavu o zkoumání českých nářečí, vývoje češtiny a problematiku současného spisovného jazyka.

Ve svém „Harmonogramu“ se M. Dokulil o tom zmiňuje takto:

„uposlechl jsem v roce 1948 opěťované výzvy svého vysokoškolského učitele – profesora, později akademika Bohuslava Havránka, který byl mým otcovským přítelem, a opustil jsem školní službu, abych se věnoval vědecké práci v Ústavu pro jazyk český, tehdy ještě České akademie věd a umění. Ústav vedl ředitel Alois Ziskal, prof. Havránek byl akademickým referentem Ústavu“ (Harmonogram: s.4).

Nástup akad. B. Havránka do funkce ředitele ÚJČ (1946) zahájil novou etapu v životě této akademické instituce. Výrazně se to projevilo i v průkopnické teoretické koncepci, která jednak zachycovala Havránkovu vizi budoucnosti Ústavu, jednak odpovídala vývojovým požadavkům soudobé jazykovědy. Současně se řešila i otázka vyhledávání nové talentované mládeže, která by se mohla angažovat při naplnění vytyčovaných grandiózních plánů. K úspěšné realizaci tohoto úkolu přispěla vynikající prozíravost akademika B. Havránka, jeho šťastná ruka a obrovská autorita, kterou nepochybně měl. Mezi novými spolupracovníky ústavu zejména vynikaly budoucí hvězdy české jazykovědy: M. Dokulil, K. Hausenblas, Fr. Daneš, I. Němec, později A. Stich¹² a další. Nejednou se stávalo, že akad. Havránek mohl sám vyrazit na cestu, aby na místě přemluvil a zlákal potenciálního kolegu¹³.

5 Utváření nové vědecké koncepce Ústavu pro jazyk český

Jedním z prioritních úkolů akad. B. Havránka, jakožto nového ředitele ÚJČ, se stalo vybudování vědecké koncepce Ústavu. Její nedílnou součástí se měl stát mj. výzkum tvoření slov jako samostatný badatelský záměr. Zájem o tuto problematiku byl podmíněn mj. tím, že afixální odvozování bylo markantním typologickým příznakem slovanských jazyků, který zaujímal přednostní postavení v repertoáru jejich systémových vlastností. Šlo navíc o vysoce produktivní a úsporný způsob tvoření nových pojmenování, který maximálně uspokojoval stoupající civilizační potřeby. Navzdory tomu právě slovtvorba byla dost dlouho „bílým místem“ a tudíž i zanedbávaným jazykovědným oborem ve slavistice.

Bouřlivé spory se vedly kolem zařazení slovtvorby do jazykového systému. Někteří badatelé ji vztahovali do morfologie, jiní zas do lexikologie. Terčem polemiky byla mj. interpretace základních slovtvorných pojmů. Chyběla důkladně rozpracovaná a definovaná terminologická nomenklatura. Nebyly stanoveny ani zásady slovtvorné segmentace, členění derivačního prostoru a tudíž i jeho půdorysu.

V souvislosti s tím bylo zapotřebí rozpracovat pevné a ustálené teoretické a metodologické základy tvoření slov, propojit systémové a funkční chápání derivačních jevů, stanovit jejich produktivitu a dynamický pohyb ve verbálním prostoru, zjistit lokalizaci konkurenčních jevů, odhalit příčiny jejich vzniku a eventuální následky atd. Důležitým úkolem bylo i vybudování základů pro srovnávací slovtvorný popis.

¹² Prof. A. Stich mi v soukromém rozhovoru barvitě líčil, jak ho prof. Havránek přesvědčoval, aby se vrátil do Prahy a nastoupil do ÚJČ.

¹³ Jak píše dr. M. Knappová, „Když jsem v r. 1962 nastoupila po absolvování konkursu do Ústavu pro jazyk český, nebyla jsem sama. Tehdy za časů akademika Havránka byla ruka akademického prezidia poměrně štědrá, takže nás v těch letech přišlo povícero. Většina nás byla přímo nebo či postupně přičleněna ke kolektivu ústavních slovtvůrců, aby jim pomohla dokončit velký projekt komplexního zpracování tvoření slov v češtině. [...] Plán to byl impozantní a ruch kolem nemalý“ (Knappová, 1997: 74).

V r. 1953 pověřil akad. B. Havránek M. Dokulila velice náročným badatelským úkolem, a sice vypracovat koncepci české slovo tvorby, která by mohla být následně přednesena na chystané celostátní konferenci „O vědeckém poznání soudobých jazyků“ (1956). Cílem této konference mělo být zprůhlednění vědeckého profilu ÚJČ, jeho badatelských perspektiv, upřesnění teoretických a metodologických postupů, problematiky v návaznosti na tradice PLK atd.

Významné místo v této koncepci patřilo právě slovo tvorbě. Byl to nesmírně náročný a odpovědný úkol, zejména pro mladého člověka, který přišel do ústavu teprve v r. 1948. Dodejme k tomu, že po nástupu do ÚJČ se M. Dokulil nějaký čas zabýval otázkami vyloženě praktickými, a sice: psal jazykové koutky pro rozhlas, podílel se pracovníě na učebnicích pro školy a učitelské ústavy, na jazykovém poradenství atd. V r. 1952 se habilitoval na doktora filozofie (obhájil disertaci na téma „Vyjadřování modálnosti v češtině“). Mezi osobními zájmy M. Dokulila tehdy výrazně převládaly otázky skladby, morfologických kategorií, zčásti jazykové kultury, zjištění kodifikačních norem atd. Celkem však šlo o zřejmou dominanci mluvnické problematiky, se kterou se nerad loučil.

Konference, na níž měl M. Dokulil referovat o slovo tvorné koncepci, měla vynikající účastnické obsazení. Názorně to ukazují konferenční materiály, které vyšly tiskem v r. 1958. Je z nich rovněž vidět, že M. Dokulil na ní nejen přednesl tři teoretické referáty, ale i shrnul a zobecnil výsledky diskuse k projednávaným slovo tvorným otázkám. Na konferenci se M. Dokulil představil jako vyspělý, seriózní badatel s výrazným teoretickým a metodologickým zaměřením. Svědčí o tom už samotné názvy přednesených referátů: *K povaze vztahu slova a pojmu, věty a myšlenky; K základním otázkám tvoření slov; K tzv. významové a mluvnické stavbě věty* (spolu s Fr. Danešem).

Ve svém závěrečném projevu zdůraznil akad. B. Havránek, že cílem konference bylo prodiskutovat základní lingvistickou problematiku, do níž patřily otázky systémového uspořádání jazyka, historického bádání, podrobná analýza gramatického plánu (morfologického a syntaktického), problematika tvoření slov, otázky obecně lexikologické, vztahu lexikologie a lexikografie. Projednávaná problematika byla utříděná do pěti tematických okruhů:

- I. Zásady vědecké mluvnice a otázky jazykového systému.
- II. Problémy jazykového vývoje a význam historického studia pro vědecké poznání soudobých jazyků.
- III. K poměru slova a věty a otázkám tvarosloví.
- IV. Tvoření slov a slovní zásoba.
- V. Otázky skladby.

Není úkolem tohoto příspěvku zevrubně rozebírat a hodnotit průběh konference. Chtěla bych však vyzvednout, že dokonce i při letmém seznámení s konferenčními materiály se dají zjistit dvě výrazné badatelské priority, a sice: zvýšený zájem o **synchronní** obraz jazykového systému viděný prizmatem jeho struktury a fungování; **porovnávací** (konfrontační) výzkum jazyků příbuzných a geneticky vzdálených. Podle Havránkova soudu nebyl v rámci konferenčního jednání porovnávací tematický aspekt metodologicky uspokojivě vyřešen. Byla to, jak bychom mohli říct obrazně, „odložená volba“, jejíž výsledky zcela určitě poznamenají další vývoj slavistiky. Vrátime se k této otázce o něco později.

Zastavíme se však u některých myšlenek vyslovených v závěrečném projevu akad. B. Havránka, které si zachovávají platnost dodnes.

Jak konstatoval Havránek, na konferenci došlo k vymezení dvou principů vědeckého studia lingvistiky, a sice *principu vývoje*, totiž principu historického, kde se ptáme: „co z čeho vzniklo a proč to vzniklo?“, a *principu vzájemné vázanosti jednotlivých částí, složek jazyka* a jejich podřízenosti celku. Konference dost jasně ukázala, že *studium soudobých jazyků má svou důležitost*. Za touto stručnou pasáží se však skrývala bouřlivá polemika, která nakonec vyústila v uznání nové lingvistické reality, a sice: „legislativního“ vyrovnávání významu synchronního a diachronního pohledu na jazyk.

Uvedeme dále výčtem některé myšlenky z projevu B. Havránka:

- jazyk je soustava, skloubenost, vzájemná vázanost jevů jazykových
- ať jde o kterýkoli jazyk, je pro nás důležité nejenom poznávat vývoj konkrétního jazyka, ale i odhalovat zásady jeho soustavy.
- historické studium nemůže existovat bez zřetele k systémovosti, jinak bychom se dostávali jen k repertoáru jevů, které bychom nemohli vyložit ani jasně spojit.
- nemůžeme nepřihlížet k tomu, že jazyk je stále v pohybu, že neexistuje v jazyce rovnováha, že jsou vždy v jazyce jevy ustupující, odumírající a jevy nové, nastupující.
- ještě složitější je problematika vývoje u jazyků spisovných, které mají za sebou dlouhý kulturní vývoj a kde jazyk vědomě určitou tradici udržuje.
- musíme varovat před takovým postupem, který podceňuje konkrétní materiál a opírá se jen o koncepci. Musíme si být vědomi, že úplnost materiálu pro hluboké poznání je velmi důležitá a čím máme úplnější materiál, tím může být naše teoretické poznání lepší.

K poslednímu bodu se vztahuje i tato Havránkova myšlenka:

„Míra toho, jak který linguista nebo filolog bude klást větší důraz na fakta a druhý na teorii, je jistě rozdílná, ale neznamená to, že se jeden typ práce bez druhého může obejít. Každé řešení a každý rozbor musí vycházet z konkrétního materiálu. Jistě není oprávněna úplná skepse, že můžeme jen konstatovat a nemůžeme nic vyložit, ale zase na druhé straně musíme varovat před takovým postupem, který podceňuje konkrétní materiál a opírá se jen o koncepci. Nemůžeme si, abych řekl populárně, jazyk vymyslet, ale musíme vycházet z konkrétních fakt a dat. A dále si musíme být vědomi, že úplnost materiálu pro hluboké poznání je velmi důležitá a čím máme úplnější materiál, tím může být naše teoretické poznání lepší“ (O vědeckém poznání ..., 1956: 286).

Důraz kladený na nezbytnost co nejúplnějšího množství jazykového materiálu sám o sobě nevyvolává námitky. Přesto by bylo na místě upřesnění toho, budou-li zásady výběru jazykového materiálu dostatečně korektní. Uplatnění nových elektronických technologií poskytuje badateli jedinečnou možnost shromažďovat obrovská kvanta jazykového materiálu. Záleží však na tom, nakolik ten materiál, který budeme mít k dispozici, zprůhlední stávající systémové dimenze. Úměrně nárůstu jazykových fakt stoupá reálné nebezpečí „zamlžování“ průhlednosti systémových souvislostí. Stoupá i nebezpečí uspěchaných zobecnění, která si nejednou mohou protirečit reálným systémovým jazykovým zákonitostem.

Zmíněná konference se stala důležitým mezníkem v Dokulilově životě. Měla významný vliv na jeho profesní dráhu. Byl to právě B. Havránek, kdo přispěl velkou měrou k tomu, že se M. Dokulil vydal trnitou badatelskou cestou. Na této cestě byly jak úspěchy, tak i příkoří. Jinak to asi nejde.

6 Miloš Dokulil a jeho hlavní slovotvorné dílo

Publikace knihy M. Dokulila „Tvoření slov v češtině.1. Teorie odvozování slov“ se stala objevnou událostí ve vývoji moderní slovotvorby. Velkou zásluhou autora bylo mj. to (zmiňovala jsem se o tom v recenzích, jednotlivých článcích i jinde), že navrhovaná teoretická koncepce neměla spekulativní ráz. Zakládala se na výsledcích výzkumu a popisu velkého

množství jazykových fakt. Jak říkal v závěrečném projevu na zmíněné konferenci akad. B. Havránek,

„bez materiálového podkladu žádná linguistika nemůže existovat [...] Získání materiálového podkladu z různých období a různých jazyků je heuristicky rozdílné, ale vždy jde o získání bezpečných fakt, dříve než přikročíme k teoretické práci. Jen takovou cestou, která počítá i s určitým názorem a řešením i se sebráním maximálního množství materiálu, dosahujeme cíle (Havránek, O vědeckém poznání 1958: 286).

Nepochybnou předností Dokulilovy derivatologické koncepce se stalo to, že byla důsledně stavěna na těsné provázanosti teorie a jazykové praxe. Z Dokulilova „Harmonogramu“ se např. dozvídáme, že práci na derivatologickém projektu předcházela pečlivý výběr jazykového materiálu, který se těžil nejen ze slovníků (*Slovník spisovného jazyka českého* i některé slovníky dvojjazyčné), ale i z vybraných odborných a beletristických textů (Ibid., s. 8). Jinými slovy nebylo to „teoretizování“ sui generis¹⁴.

Bylo by také na místě připomenout, že těsné propojení teorie a jazykové praxe vždy bylo silnou stránkou české jazykovědné tradice pěstované mj. i v Ústavu pro jazyk český. Stačí říct, že sám M. Dokulil napsal více než 200 textů Jazykových koutků pro rozhlasové vysílání. Nikdy to nebral jako nějakou podřadnou práci. Zabývali se tím i ostatní členové vědeckého kolektivu ústavu. Byly to zpravidla poučné, ale zároveň i zábavné texty. Pomáhalo to nejen udržet pozornost rozhlasových posluchačů (a později i čtenářů při knižním vydání textů), ale i obohatit je o nové informace. Tuto tradici udržovali i brněnští jazykovědci (např. prof. J. Chloupek, prof. D. Šlosar a další).

Při výzkumu a popisu slovtvorných souvislostí a zákonitostí se M. Dokulil opíral o pevné teoretické a metodologické základy, vzájemné propojení systémových a strukturně funkčních derivačních specifík. Vzhledem k tomu byla jeho slovtvorná koncepce orientována na aktuální teoretické otázky, jejichž interpretace se nejednou stávala terčem polemických sporů.

Těžištěm Dokulilova zájmu byly ponejvíce tyto aspekty:

- umístění slovtvorby v jazykovém systému. Jak jsme upozorňovali výše, tato otázka nebyla delší dobu adekvátně a uspokojivě vyřešena.
- problém slovtvorné produktivity a její gradace, vymezení empirické a systémové produktivity.

V zorném poli M. Dokulila se nacházela i otázka struktury slovtvorného systému, členění a popisu jeho půdorysu. Věnovala se pozornost i protikladu „tvoření a utváření“, sounáležitosti onomaziologické a slovtvorné kategorie atd.

Velkým vkladem přispěl M. Dokulil k rozpracování problému variability slovtvorných motivací, zjištění jejich uspořádání. V ruské lingvistické tradici se v tomto případě dost často používal termín *homonymie slovtvorné formy* (viz Винокур, 1946).

Novum Dokulilovy koncepce spočívalo, podle mého soudu, také v tom, že se připouštěla možnost alternativního výběru výchozích paradigmatických alomorfů: alomorf přímých pádů (slovníkový) – alomorf nepřímých pádů. Oba tyto alomorfy se lišily manifestací tzv.

---

¹⁴ Jak barvitě líčila dr. M. Knappová, při nástupu do ÚJČ v r. 1962 na ni čekaly prozaické úkoly: „Dr. Dokulil mi vysvětlil, že při dokončovacích pracích na 2. dílu, tedy *Odvozování podstatných jmen* (vyšel v r. 1967), by bylo žádoucí zjistit, které z dokladovaných substantiv je uvedeno již v Jungmannově *Slovníku česko-německém*. Co to pro mne znamenalo? Probírat jedno substantivum po druhém a u toho, které bylo již u Jungmanna, udělat znaménko, což bylo při závěrečném redakčním zpracování využito k dokumentaci vývoje slovtvorných typů. Tuto bohubilou činnost jsem vykonávala valnou část roku 1962 a dodnes přemýšlím o tom, jak by asi takový úkol plnili současní absolventi FF UK, pro které je „černá práce“ obvykle značně deklasující! (Knappová, 1997: 74).

kontaktního pásma odvozovacího základu (tento termín se používá v našich pracích, viz například: Нецименко, 1980).

Záslužná byla i Dokulilova činnost zaměřená na zjištění totožnosti, identifikace pojmové a terminologické slovtvorné nomenklatury používané ve slavistice (např. slovtvorný typ, slovtvorná kategorie, slovtvorný způsob atd.). Nebýt toho sotva by byla možná korektní derivační segmentace odvozenin a jejich následná syntéza.

Ucelená průkopnická slovtvorná koncepce M. Dokulila se zakládala na propojení systémového a funkčního chápání derivačních jevů, které bylo příznačné pro PLK. Zachycovala dynamický pohyb slovtvorných motivací, jejich alternativní posun. Měla svým cílem zdokonalování metodiky derivačního rozboru se vzhledem k jeho eventuální variabilitě, ke zjištění zásad slovtvorné syntézy.

Dokulilovi se podařilo vybudovat ucelenou představu o členění slovní struktury, vzájemném propojení syntagmatického a paradigmatického systémového zařazení. Zajímal se rovněž o modelování stavby derivační soustavy, odhalení její vnitřní uspořádanosti, vnitřní provázanost komponentů. Hlavní důraz se kladl na synchronní souvislosti.

Plným právem se dá tvrdit, že Dokulilově slovtvorné koncepci se dostalo velkého ohlasu ve světové jazykovědě. Při jejím praktickém uplatnění se utvářela badatelská generace jeho žáků a následovníků, kterým dovedl vštípit smysl a úctu k poctivé a odpovědné práci s tím nejcennějším – jazykem a kulturou. Bez nadsázky by se dalo říci, že se M. Dokulil stal zakladatelem slavistické slovtvorné školy. Je pro mne velkou ctí, že taky k této škole patřím.

Jsem přesvědčena, že naší společnou povinností by bylo přispět k publikaci svazku o odvozování slovesa v češtině, jehož autorem byl M. Dokulil. Jak se dá pochopit z výše uvedeného fragmentu dopisu, který mi zaslal na Nový rok 1995, stále čekal, že se to přece uskuteční.

M. Dokulil pečlivě sledoval odbornou literaturu (stačí se jen podívat na odkazy v jeho publikacích). S velkým respektem se choval ke svým předchůdcům. V plné míře to platí o ruské odborné literatuře. Stačí uvést četné odkazy na práce G.O. Vinokura, V.V. Vinogradova atd. V r. 1980 vyšla velká recenze, kterou (spolu s dr. N. Svozilovou) napsal na kolektivní monografii o teorii pojmenování (Dokulil, 1980). Dobře znali Dokulilovo jméno v Rusku. Jeho články se překládaly do ruštiny. Velký zájem mezi lingvistickou obcí v Sovětském svazu vyvolal svého času průkopnický Dokulilův článek o morfologických protikladech (vyšel v ruském překladu V.F. Vasiljevové v r. 1978). Jsou známy i překlady M. Dokulila z ruštiny do češtiny, např. spolu s L. Doleželem přeložil v r. 1956 knihu A.S. Čikobavy “Úvod do jazykovědy“. Rusky uměl M. Dokulil velice dobře. Jsou známy jeho recenze na publikace ruských autorů (viz např. jeho recenze: Dokulil, 1962; Dokulil, 1980 atd.). Podílel se autorsky na „Příruční mluvnici ruštiny pro Čechy“ (Dokulil, 1961).

Slovtvorná koncepce M. Dokulila doposud neztrácí na významu. Je uznávána derivatologou nejrozumnějších lingvistických škol a směrů. Její aktualita a nosnost pramení z toho, že se opírá o rozsáhlý jazykový materiál, je jím ověřována. Podle mého názoru je velkou zásluhou M. Dokulila, že si nejen vybudoval tuto teorii, ale i důsledně ji prosazoval ve svých pracích. Zapsal se do dějin slavistiky a jazykovědy jako vynikající teoretik a myslitel, jako tvůrce ucelené průkopnické slovtvorné koncepce, která v sobě spojuje systémové a funkční chápání derivačních jevů, zachycuje dynamický pohyb jazykové matérie, vzájemné propojení syntagmatického a paradigmatického systémového zařazení. Významně se podílel na zdokonalování metodiky derivačního rozboru, přihlížel k jeho eventuální variabilitě, ke zjištění zásad slovtvorné syntézy.

Při vypracování strategické linie moderní slovtvorby si M. Dokulil zakládal nejen na vybudování pevných a ustálených teoretických a metodologických postupů. Předvedl, jak se má pracovat se základním pojmovým a terminologickým inventářem při segmentaci a zobecnění jazykového materiálu, zjištění slovtvorné struktury.

7 Jak jsem se seznámila s dr. M. Dokulilem

S dr. M. Dokulilem jsem se osobně seznámila v Moskvě v r. 1958, když jsem byla v půli svých aspirantských / doktorandských studií v Ústavu slavjanovedenija AV SSSR. M. Dokulil přijel tehdy na Slavistický sjezd jako člen delegace československých vědců. Zнала jsem jeho jméno z časopiseckých publikací. Zaujal mě zejména jeho vynikající článek „Některé typy názvů osob podle činnosti v českém jazyce. (Činitelská jména tvořená příponami se základním -c-, -č-)“ uveřejněný v Naší řeči (Dokulil, 1956).

Měla jsem tehdy téměř hotovou disertační práci o přechylování v češtině a dva poměrně velké články: jeden z nich navazoval na problematiku disertace a byl připraven pro tisk (vyšel v r. 1960¹⁵); publikace druhého článku se stále odkládala (kvůli nedostatku papíru), proto až do r. 1963 zůstával v rukopisné podobě.

Abych si zvolila přechylování jako disertační téma, mi poradila moje školitelka prof. A.G. Širokovová, zakladatelka sovětské bohemistické školy, vedoucí katedry slavistiky na Moskevské státní univerzitě (v r. 1978 získala titul doctor honoris causa na UK).

Výzkum přechylování se stal důležitým milníkem mé profesní dráhy. V podstatě šlo o synchronní a diachronní konfrontační sondu bohatého jazykového materiálu, který jsem získávala jak z četných dobových slovníků z období XIX–XX. století, tak i z vlastní excerptní sbírky, která zahrnovala excerpta z děl krásné literatury, dobového tisku atd. Jinými slovy, byla to práce do značné míry konfrontační, přičemž srovnávací přístup se uplatňoval jak **časově** (vertikálně), když se porovnávaly navazující na sebe chronologické průřezy téhož spisovného jazyka, tak i **prostorově**, když se do konfrontačního areálu zapojovaly stejné chronologické průřezy jazyků příbuzných.

Od M. Dokulila jsem se dozvěděla, že se v Ústavu pro jazyk český dělá týmová práce o tvoření slov, v níž kapitolu o přechylování píše kolegyně dr. Zdenka Hrušková. M. Dokulil mi doporučil, abych se na ni obrátila, což jsem udělala.

Nehledě na to, že se moje práce zakládala na českém jazykovém materiálu, při jeho výkladu a interpretaci jsem přihlížela i k širšímu jazykovému pozadí nejprve ruštiny a částečně i polštiny, která byla mým druhým oborem. V mé disertaci byla i rozsáhlá kapitola, v níž se pojednávalo o základních teoretických otázkách slovanské slovtvorby a jejich eventuální interpretaci. Pokoušela jsem se v ní o systémový popis zvolené slovtvorné kategorie, zjištění specifík kombinatorických parametrů jednotlivých odvozovacích přípon, stanovení kritérií slovtvorné produktivity. Mezi těmito kritérii mne zejména zajímal fenomén konkurence. Řešila jsem jej jak v synchronii, tak i diachronii.

Zvláštní pozornost se v disertační práci věnovala synchronní variabilitě slovtvorných motivací. Jako první na tento nesmírně zajímavý jev upozornil vynikající ruský vědec G.O. Vinokur ve své stati „Zametki po russkomu slovoobrazovaniju ” (Винокур, 1946). Pokud jde o mne, přišla jsem na to čistě empiricky na českém a ruském jazykovém materiálu. Stalo se to v r. 1957, když jsem pracovala na svém prvním příspěvku o přechylování. Tenkrát jsem shodou okolností narazila na velké množství případů synchronní alternativní restrukturalizace stejných odvozenin. Bohužel paní redaktorka mého příspěvku v tom viděla nebezpečí

¹⁵ Viz recenzi M. Dokulila (Dokulil, 1962) a odpovídající pasáže knihy téhož autora (Dokulil, 1962).

obnovení „idealistické myšlenky“ A.A. Potěbni o vnitřní jazykové formě, proto navzdory mým protestům a rozsáhlému dokladovému ruskému a českému jazykovému materiálu to všechno nemilosrdně škrtila. Byla neoblomná, nekompromisně trvala na tom, abych vyhodila všechny pasáže o alternativních motivacích. Musela jsem se s tím smířit, protože se rýsovala reálná perspektiva zrušení nejen mé obhajoby, ale i nástupu do zaměstnání v ústavu. Zůstalo to ovšem v textu disertace, nikoli však v publikovaném článku. Obhájila jsem disertaci v r. 1961. Bohužel, nehledě na doporučení oponentů nevyšla tato práce knižně.

Dovolím si uvést úryvek z dopisu ke M. Dokulila mně (a Zd. Hruškové), v němž po letech popisuje naše první setkání viděné jeho očima:

V Praze 10. února 93

Drahá naše Galjo,

Mrštíkova Pohádka máje, pod jejíž oblohou jsme žili své mládí, končí se poněkud zvláštním zjištěním „I princezny mají děti“. A tak nás ani příliš neudivuje, že i kolem naší ruské princezničky proletěl čas, který naplnil její život, dál jí lásku, manželství a děti, ale i vášně pro vědecké poznání, a že zanedlouho oslaví své významné životní jubileum, k němuž jí posíláme naše upřímné pozdravy a blahopřání. Tvé jubileum budeme s Tebou slavit i my, kteří si budeme připomínat 35 roků od našeho prvního setkání. Vzpomínám na to, jako by to bylo dnes, když na staroslavné universitě na Volchonce příběhla mi v ústrety dívčina se zvidavýma zářícíma očima, rozdychtěná a rozjásaná z vědeckého hodokvasu, s jejichž rtíků se linula má zpěvná mateřština. Je tomu už dávno, ale Ty sis zachovala jak svůj dívčí zjev a osobní kouzlo, tak svůj zájem o naši řeč, který se projevil i řadou významných prací o našem jazyce, za něž Ti nemůžeme být dost vděční. Přejeme Ti, drahá Galjo, já a Zdeňka, z celého srdce, abys svůj významný den strávila v plném zdraví a svěžesti, mezi svými drahými a blízkými a aby Tě dobrá pracovní pohoda a dobré zdraví i dobré rodinné a vůbec citové zázemí – spolu s neutuchajícím vědeckým zájmem a elánem provázely i do dalších mnoha let života!

S upřímným stiskem ruky

Tvoji Miloš a Zdena

Takže bylo to právě přechylování, které nás všechny tři dalo dohromady. Kontakty udržované nejprve na dálku, pak přerostly v celoživotní věrné přátelství, které poznamenalo celý náš život. Trvalo bezmála 44 let, se Zdenou trvá dodnes.

Dr. Miloš Dokulil byl a zůstal pro mne vzorem, měřítkem slušnosti, skromnosti, obětavosti, lidské moudrosti. Zdenka Hrušková, se kterou jsme pracovali na shodném tématu přechylování v češtině (viz její kapitola v kolektivní monografii *Tvoření slov v češtině.2*), se stala mou důvěrnou kamarádkou. Nehledě na to, že se naše pracovní zájmy do jisté míry křížily, nebyl mezi námi nikdy ani stín nepřítelství, žárlivosti, podezíravosti či rivalit. Spojoval nás stejný elán, energie, úhel pohledu na svět a samozřejmě i humor. Podávali jsme si pomocnou ruku i v těch nejtěžších životních situacích, které nás bohužel dost často potkávají. Nebylo nic, co by mohlo zničit náš vztah. Velice si toho vážím.

Až do konce listopadu r. 1964 jsme si udržovali naše osobní a pracovní kontakty pouze na dálku (obrazně řečeno, byla jsem „dálkově studující“). Teprve v listopadu 1964 jsem konečně dostala čtyřměsíční služební stáž v Československu. Byla jsem nesmírně šťastná a měla jsem grandiózní pracovní úmysly, které se mi naplnily do slova a do písmene. Vzala jsem si do Prahy svůj vlastní lístkový katalog k ověření, pracovní tmavomodrý plášť a klotové rukávy. Věděla jsem dopředu, že se v ústavu topí v kamnech a že budu celá od sazí, což byla pravda.

Každý den od 8 hodin ráno až do pěti hodin odpoledne jsem usilovně pracovala v lexikografickém archivu zahrabaná do lístečků. Jezdila jsem z hotelu „Solidarita“ přes celou

Prahu tramvají a zas jsem byla šťastná, protože kolem mne byla moje milovaná čeština¹⁶. V tramvaji bylo narváno. Měla jsem na sobě zimní kabát s kožešinovým límcem a krásnými velkými knoflíky (dovoz do Svazu z Československa). Vystoupila jsem na Klárově bez knoflíků, všechny byly v té tlačnici pryč. Přesto jsem byla šťastna. Po cestě jsem chytala od pánů průvodčích obecnou češtinu, kterou jsem si osvojila natolik dobře, že mě pochvaloval dokonce snad nejdůležitější člen ústavu – řidič pan Beneš, který vozil akademika Havránka. Za měsíc jsem šťastná a radostná opustila hotel „Solidarita“, který byl dost z ruky. Pan Beneš mě zas naložil do ústavního auta a nastěhoval do hotelu „Splendid“ u Stromovky. Hotel vypadal tehdy jako lepší ubytovna, ale bylo mi tam velice dobře. Jednou jsme si tam s holkami z archívu udělali tzv. „dámskou jízdu“. Musím říct, že ústavníci byli na mne moc hodní¹⁷. Měla jsem spoustu nových přátel, mezi nimi byla paní dr. Felicitas Wünschová, jinak řečeno Fé neboli Féčka. Měla jsem teď víc příležitostí se denně scházet s M. Dokulilem a probírat společné problémy. Teď si s odstupem času uvědomuji, že tenkrát jsme s ním řešili prakticky současně shodné nebo úplně stejné problémy.

8 Miloš Dokulil a jeho seminář

Vidět v Miloši Dokulilovi jen teoretika a myslitele by bylo příliš málo. Byl vynikající učitel. Pro své dospělé žáky byl vzorem bezmezné oddanosti vědě, nezištnosti, nepředstírané skromnosti. Jeho kultivovanost, obrovský rozhled, encyklopedická šíře vědomostí vytvářeli kolem něj zcela zvláštní auru. Specifickou vlastností M. Dokulila bylo to, že vždy přistupoval k věci velice odpovědně, nikdy nic neodbyl, nikdy neslevil ze své náročnosti. Plnil svoje poslání odpovědně, nikdy jsem neviděla, aby křičel nebo zneužíval své autority. O tom, že takovou autoritu opravdu měl, sotva by se mohlo pochybovat. Měl v sobě jakési zvláštní charisma, aniž si to sám uvědomoval. Životně nesnášel lež, intrikánství, podlost.

V ÚJČ měl M. Dokulil na starosti školení aspirantů (doktorandů), vedl vědecký seminář, na který se scházelo hodně zájemců nejen z Akademie, ale i z fakulty.

Na svou první služební cestu jsem se vydala s úmyslem shromažďovat a ověřovat si materiál potřebný pro první monografii o gradačních adjektivech (zeslabovacích a intenzifikačních) ve spisovné češtině od konce XVIII až po XX st. (Нещименко, 1968). Současně jsem sbírala lexikografický materiál i pro další monografii, o deminutivech (Нещименко, 1980).

Pravidelně jsem navštěvovala Dokulilův seminář, účastnila jsem se diskusí. V polovině svého pobytu jsem měla mít referát o zpracované problematice a o dosažených výsledcích. Úměrně tomu, jak se blížil stanovený termín, stoupala i tréma. Odmítala jsem zábavy a dokonce i kulturní programy do té doby, až se „oddokulím“. Pozorovat M. Dokulila na seminářích byla velká radost, bylo vidět, jak se v tom vyžívá. Navíc M. Dokulil uměl brát okolní svět jaksi s filozofickým nadhledem.

Abych aspoň trochu přiblížila atmosféru, která panovala na semináři, sdělím jednu zajímavou příhodu. Týden před mým referátem přišel za mnou dr. Zd. Hlavsa, který pracoval na shodném tématu. Měl prosbu, abych ho seznámila s tím, co se chystám povídat. Otevřeně řekl, že má obavy, abych mu nenarušila jeho skvělou koncepci a nádherná schémata, která si tam pracně namaloval. Sedli jsme si k tomu, abychom si zjistili, jak to vypadá ve skutečnosti. Rozeběhla se diskuse, po níž mi Zdeněk ustaraně řekl: „Víš co, mám k dispozici týden, budu

¹⁶ První jazyková lekce, kterou jsem dostala v tramvaji, byl sémantický rozdíl mezi *až* a *když*; *jděte* a *běžte* atd.

¹⁷ Když jsem se vracela v březnu 1965 natrvalo domů, dali mi pro mého prvňáčka, zrzavého a pihovatého Aljošku fantastický, opravdický indiánský luk se střelami, tomahavkem a čelenkou s peřím. Byl u vytržení, lítal po baráku a strašil partaje.

se snažit vyvrátit Tvoje stanovisko. Jinak to nejde“. Šlo o tak zvané *vkladné morfémy* u expresiv, což bylo moje novum. Za týden, když už šlo do tuhého a diskuse začínala být hodně bouřlivá, Zdeněk se zachoval fěr: postavil se a řekl, že měl týden na rozmyšlenou. Teď však musí uznat, že kolegyně má pravdu. Takováto atmosféra panovala na seminářích u M. Dokulila.

M. Dokulil nikdy nemluvil jen tak, spatra, připravoval se na semináře důkladně a poctivě. Byly v podstatě součástí vědeckého procesu, přispívaly ke zvýšení kvality budoucích publikací. Vybavuje se mi v paměti ještě jeden příběh, který dokresluje Dokulilovu povahu. Jednou jsme spolu seděli u stolu v Braníku. Něco jsem mu emocionálně vypravovala, najednou se Miloš chvíli odmlčel a pak po kratším zaváhání mě upozornil na to, že nepoužívám pro běžnou mluvu typickou částici „no“ tak, jak by se to mělo, jak to dělají Češi. Byla jsem tím trochu zaskočena, nějak se mi to nezdálo, ale netroufla jsem si mu odporovat. Když jsem přijela za rok do Prahy a my jsme zas seděli spolu u stolu, Miloš mi řekl: „Galjo, minule jsem Tě upozornil na to, že neužíváš správně „no“. Celou tu dobu, co jsi tady nebyla, sledoval jsem to a přemýšlel. Musím Ti říct, že jsem tenkrát neměl pravdu“.

Miloš Dokulil měl velice důležitou vlastnost pro vědeckého pracovníka – kritičnost. To znamená, že všechny závěry, pozorování, natožpak definitivní prognózy se musely nejprve projít pečlivým ověřováním. Teprve pak se daly dělat závěry o zaměření vývojové dynamiky. Pokud se Miloš dopustil chyby (to se stávalo ovšem málokdy), vždycky se k tomu přiznal. Byl ale stejně kritický i k jiným, nehledě na to, jaké postavení měl dotýčný v hierarchii vědeckých hodnot. Jako příklad bych uvedla jeho vynikající článek „K otázce morfologických protikladů“, přednesený v r.1958 na slavistickém sjezdu v Moskvě. V tomto příspěvku zpochybnil stanovisko R. Jakobsona o univerzální platnosti morfologických protikladů. Příspěvek byl publikován nejen česky, ale i v ruském a anglickém překladu (Докулил, 1978; Dokulil, 1994). Kritické připomínky měl Dokulil i ke ztotožňování syntaktických a slovtvorných struktur, které byly tehdy „ikonou“ polské slovtvorné školy (Dokulil, 1962 b). Při hodnocení alternativních koncepčních stanovisek vycházel M. Dokulil zpravidla ze systémových jazykových zákonitostí. Bylo to jeho hlavní měřítko.

Mluvím-li za sebe, musím říci, že jsem nesmírně vděčna M. Dokulilovi za jeho podporu, cenné rady, které mi dával. Je mi líto, že jsme se nemohli vidět častěji, že naše setkání byla povětšinou krátká. Nicméně naše přátelství bylo pro mne velice inspirativní. Jsem M. Dokulilovi vděčna za jeho zájem o mé práce. Velkou ctí pro mne bylo, že se ozval recenzí hned na můj první příspěvek o přechylování (Нещименко, 1960). Citoval a podrobně rozebíral mnou navrhanou koncepci slovtvorné produktivity (Dokulil, 1962): Teorie odvozování slov. *Tvoření slov v češtině* 1., ss. 80 a 85-92). Pochvaloval i mou první monografii (Нещименко, 1968), kterou jsem posílala M. Dokulilovi ještě v rukopise. Během týdne si to přečetl a poslal obratem rukopis zpátky (po stejné paní profesorce z Estonska, která mi to laskavě vzala do Prahy). Tak to tenkrát fungovalo! Napřed bylo potřeba pracně sehnat někoho, kdo by byl ochoten tahat tu tíhu přes hranice a pak čekat, po kom by se dalo dostat rukopis zpátky. Tentokrát jsem dostala dopis od dr. J. Kuchaře, který si stěžoval na Miloše, že nikomu v ústavu můj rukopis ani neukázal, natožpak půjčil¹⁸. Tentýž rukopis zas putoval do Prahy po nějakém náhodném prostředníkovi z akademické reciprocity. Přitom mne ani ve snu nenapadlo, že posílat neuveřejněný rukopis je pro jeho autora nebezpečné¹⁹. Líčím to jen proto, abych ukázala, jakou atmosféru důvěry a součinnosti dokázal vytvořit M. Dokulil nejen ve svém pracovním týmu, ale i na semináři. Každý člen tohoto týmu, každý

¹⁸ Dr. J. Kuchař tenkrát pracoval na shodném tématu slovtvorného projektu.

¹⁹ Krutého ponaučení se mi dostalo až později, začátkem XXI. století. Tentokrát ovšem nešlo o rukopisy, ale o práce publikované v rozmezí 1985 až 2002. Bohužel (anebo našťastí) M. Dokulil to nezažil.

účastník diskuse byl pod záštitou M. Dokulila. Byl jím chráněn a tím je řečeno všechno.. Mimochodem dr. J. Kuchař se mi pak odvděčil tím, že napsal recenzi na moji monografii²⁰.

Jsem nesmírně vděčna M. Dokulilovi za to, že podporoval i publikaci mé monografie o deminutivech v Praze v nakladatelství „Academia“ (1980). Stal se vědeckým redaktorem této knihy a o něco později i recenzentem při mé obhajobě tzv. velkého doktorátu²¹.

Navrhovatelem publikace mé monografie na zasedání ediční rady ČSAV byl tenkrát člen-korespondent Akademie věd prof. K. Horálek, který byl spolu s prof. Št. Peciarem přítomen na mém referátu o vývojové dynamice deminutiv na mezinárodní konferenci v Ústavu pro jazyk ruský Akademie věd SSSR. Mnou prezentované stanovisko a praktické výsledky získané uplatněním nových grafických a statistických metodik jej velice zaujalo. Po návratu do Československa byla uzavřena mezinárodní ediční smlouva (mezi DILIA a jejím sovětským protějškem VAAPEM). Jak mi naznačili v nakladatelství „Academia“, publikaci mé monografie podporoval i akad. B. Havránek, který byl tenkrát už v důchodu²². M. Dokulil byl opravdovým vzorem bezmezné oddanosti vědě, nezištnosti, zásadovosti, poctivosti a pracovitosti.

9 M. Dokulil a srovnávací výzkum slovanské slovtvorby

Prispěním M. Dokulila se postupně vytvářely podmínky i pro vznik konfrontačního (srovnávacího) výzkumu slovanských jazyků jako samostatného vědeckého oboru. V této souvislosti by bylo na místě se vrátit ke konferenci „O vědeckém poznání soudobých jazyků“ (viz výše). Při vypracování její koncepce prosazoval B. Havránek myšlenku o perspektivnosti porovnávacího studia jazyků. Neskrýval však své zklamání nad tím, že v průběhu této v mnoha ohledech vynikající konference nebyly ujasněny otázky průkopnického významu tohoto záměru. „Nechci tím popírat, že někteří referenti a diskutující zájem k tomu obraceli, ale celkem musím říci, že se otázka porovnávacího studia systematicky a metodicky neprobírala, že ani speciální referáty se tomu úkolu nevěnovaly. Metodologicky a principiálně tento úsek vyřešen nebyl“ (Havránek: s. 282).

Myslím si však, že tenkrát na konci padesátých let (konference se konala v r. 1956) ještě nenastal čas k tomu, aby si badatelé v plné míře uvědomili, natožpak prakticky využili možností porovnávacího výzkumu **příbuzných** jazyků. Později až v roce 1963 vyšla ve „Slově a slovesnosti“ průkopnická Dokulilova stať „Ke koncepci porovnávací charakteristiky slovanských jazyků v oblasti „tvoření slov“ (Dokulil, 1963).

Pochopení role srovnávacího výzkumu jazyků nastalo až později, úměrně tomu, jak se prosazoval a stabilizoval systémový pohled na slovtvorbu, jak se osvojovala terminologie a pojmový aparát. V padesátých letech se představa o slovtvorbě jako o samostatné rovině jazykového systému teprve utvářela. Současně se stále více uvědomovala nezbytnost pečlivé strukturalizace derivačního prostoru, systemizace odhalených slovtvorných souvislostí. Teprve v další fázi výzkumu došlo ke zprůhlednění reálné perspektivy vzájemného porovnávání slovtvorných systémů příbuzných jazyků, přičemž se to uskutečňovalo jak v dimenzi mezijazykové, tak i vnitrojazykové (viz k tomu Нецименко, 1968; Нецименко, 1980; Нецименко, 1983). V mé první monografii (r. 1968), v její závěrečné části, se podrobně vykládají výsledky srovnávacího výzkumu derivace adjektiv v slovanských jazycích.

---

²⁰ Kuchař, 1969.

²¹ Prakticky všechny moje publikace jsou dostupné v knihovně ÚJČ.

²² Doposud si pamatuju větu pronesenou tehdejším šéfredaktorem nakladatelství „Academia“: „Ředitelé přicházejí a odcházejí, ale akademik Havránek zůstává“.

Významnou událostí ve vývoji srovnávacího výzkumu slovanských jazyků se stala mezinárodní slovtvorná konference, která se uskutečnila v prosinci roku 1984 v Moskvě. Pořadatelem této konference se stal Ústav slavjanovedenijsa Akademie věd SSSR. Bez nadsázky by se dalo říct, že zájem o tuto konferenci byl obrovský. Bylo to velké mezinárodní sezení "slovtvůrců" z Československa, Sovětského svazu, Bulharska, Polska, Německa. Českoslovenští jazykovědci měli na této konferenci početné a reprezentativní zastoupení. Vyjmenovala bych K. Buzássyovou, J. Bosáka, J. Jiráčka, J. Kořenského, M. Knappovou, O. Martincovou, N. Savického, Z. Skoumalovou, V. Strakovou, D. Šlosara.

Velkou událostí se měla stát účast na této konferenci zakladatele současné slovanské derivatologie Miloše Dokulila. Velice jsme se všichni těšili na jeho příjezd, na to, že se sám přesvědčí, jakou má autoritu mezi derivatologi z různých zemí, nakolik znají jeho publikace zahraniční partneři. V budoucnu jsem nejednou byla svědkem toho, jaký ohlas měly jeho podnětné, novátorské myšlenky na nejrůznějších mezinárodních fórech, zejména na konferencích pořádaných slovtvornou komisí při Mezinárodním komitétu slavistů. Dokulilovy práce byly hojně citovány i později např. v roce 2002 na velkém pracovním jednání, které se konalo v Innsbrucku v rámci přípravy rozsáhlé týmové práce o pojmenovacích a slovtvorných tendencích v současných slovanských jazycích. Tato kolektivní monografie byla připravována pro mezinárodní slavistický sjezd v Ljubljani v roce 2005. Výsledkem tohoto společného úsilí se stala velká kolektivní monografie, která byla součástí velkého mezinárodního vědeckého záměru vykonávaného pod vedením prof. St. Gajdy. Editorkou této publikace se stala prof. I. Ohnheiser, ředitelka Slavistického ústavu v Innsbrucku.

M. Dokulil bohužel ze zdravotních důvodů na poslední chvíli odřekl svoji účast na konferenci. Pro nás všechny to bylo velkým zklamáním. Nehledě však na jeho nepřítomnost byl podnětný příspěvek M. Dokulila (v ruském překladu M. Osipovové) nejen přednesen na sympoziu, ale i zařazen jak do sborníku tezí (Dokulil, 1984), tak i do textu kolektivní monografie, která vyšla v Moskvě v r. 1987.

Na závěr konference se všichni účastníci shodli na tom, že se na počest M. Dokulila napíše zdravice se slovy úcty a uznání. Jednomyslně jsme všichni trvali na tom, aby mu tato zdravice byla veřejně doručena v Praze, v Ústavu pro jazyk český. Bohužel za tehdejšího vedení ústavu se tak nestalo. Škoda!

Chtěla bych také vyzvednout, že na sympoziu panovala zcela zvláštní atmosféra soudržnosti, svornosti, vzájemné součinnosti, přízně, která se stala významným impulsem k vytvoření mezinárodního slovtvorného autorského týmu, který se v budoucnu podílel na přípravě dalších společných derivatologických monografií.

Uspořádání tohoto sympozia a jeho průběh vyvolaly velký ohlas v mezinárodní slovtvorné obci. Této události byly věnovány četné recenze: v 8 recenzích se hodnotil význam a průběh sympozia, v šesti – závěrečné kolektivní monografii, která vyšla pod názvem „Сопоставительное изучение словообразования славянских языков“ v roce 1987 v Moskvě.

Z mezinárodního sympozia r. 1984 vzešla řada velmi důležitých návrhů, jejichž realizace pozitivně ovlivnila zaměření slavistických slovtvorných bádání. Většina z nich byla zakotvena v závěrečném dokumentu vzešlém ze sympozia. Mezi jiným se zdůrazňovala nezbytnost:

- upřednostňování srovnávacího výzkumu slovanské slovtvorby
- ustavení speciální komise pro srovnávací výzkum slovanské slovtvorby při Mezinárodním komitétu slavistů

- prosazování mnohostranných (multilaterálních) výzkumných derivatologických záměrů.

Vytvoření mezinárodního autorského týmu, stejně jako pořádání společných konferencí, Kulatých stolů, diskusí přispělo k zaměření společného úsilí na řešení prioritních vědeckých problémů, zkvalitnění připravovaných publikací, realizaci badatelských specifík různých národních vědeckých škol a směrů. Dodejme k tomu, že jedním z hlavních úkolů se stalo navázání a upevnění vědecké koordinace.

Ne všechna tato usnesení byla realizována v plné míře, jak to bylo původně myšleno. Nehledě na to se moskevské sympozium stalo tvořivou inspirací, vybudovalo základy pro dlouhodobý srovnávací výzkum slovtvorby slovanských jazyků, který se uskutečňoval na základě mnohostranné dohody o vědecké spolupráci mezi českou, polskou a ruskou akademiemi věd. Konkrétně se na realizaci záměru podílely Institut slavjanovedenija RAN, Instytut Slawistyki PAN, Ústav pro jazyk český AV ČR, Slovanský ústav AV ČR. Práce na projektu se účastnili i badatelé ze Slovenska a částečně i z Bulharska.

Praktická realizace konfrontačního záměru pokračovala i v dalších letech. Byla uskutečňována stmeleným badatelským týmem, který se zrodil a ustálil v průběhu přípravy mezinárodní slovtvorné konference v prosinci r. 1984 v Moskvě. Na těchto spolupracovních kontaktech se podílel i M. Dokulil (viz kolektivní monografii „Сопоставительное изучение словообразования славянских языков“, 1987).

Velice zajímavá a z mého hlediska i úspěšná byla také kolektivní monografie „Теоретические проблемы сопоставительного изучения славянских языков“ (Warszawa–Moskva, 1991–1994, eds. H. Běličová, G. Neščimenko, E.Z. Rudnik-Karwatowa), která vyšla ve dvou svazcích. Měla ukázat účinnost uplatňování konfrontačního výzkumu příbuzných jazyků nejen v slovtvorbě, ale i v dalších rovinách jazykového systému.

V r. 1989 byla polskými kolegy uspořádána v Jablonni v rámci mezinárodního multilaterálního konfrontačního projektu velice úspěšná vědecká konference, věnovaná teoretickým a metodologickým problémům srovnávacího studia slovanských jazyků. Na této konferenci byl ruskou stranou vznesen návrh, aby se v další spolupracovní etapě těžištěm pozornosti staly **inovační** procesy ve slovanských jazycích. Toto téma bylo shledáno jako velmi aktuální.

Podle stanoveného harmonogramu počítalo se s tím, že v rámci prvního kola záměru se bude organizačně angažovat česká strana (národní koordinátorka za Českou republiku O. Martinová, předtím tuto funkci plnila H. Běličová)²³. Výsledkem prvního kola se stalo monotematické číslo časopisu „Slavia“ 68 (1999, sešit 1)²⁴.

Za pozornost také stojí, že zatímco dva předcházející projekty (1987 a 1994) se zakládaly na přednostním uplatňování **lingvistických** metod, „inovační“ záměr naopak od samého začátku vynikal výraznou **interdisciplinárností** používaných metod a postupů. Bylo to dáno specifícností zkoumané problematiky, větší akceptací funkčních aspektů sledovaných jevů. Neposlední roli hrál vývojový trend moderního vědeckého lingvistického bádání. V nových komplexních „symbiotických“ disciplínách, které se utvářely na základě tradiční klasické jazykovědy, stále více převažovaly úkoly a priority podmíněné přirozeným civilizačním vývojem jazykového společenství, jeho komunikačními požadavky, zařazením do nové etnickojazykové a etnickokulturní situace. Za těchto podmínek se zaměření konkrétní badatelské činnosti se také pragmaticky měnilo, ve snaze zachytit podstatu jazykové reflexe

²³ Za ruskou stranu a za projekt vcelku koordinátorkou projektu vcelku je G. Neščimenko; za Polsko – E.-Z.. Rudnik-Karwatowa.

²⁴ Speciální svazek byl připraven ze sazby časopisu „Slavia“.

na měnící se komunikační podmínky, na uplatnění ve sféře verbálního oficiálního komunikačního styku nových elektronických technologií.

Není proto náhodné, že právě Miloš Dokulil s notnou dávkou skepse a smutku poznamenal ve svém Harmonogramu (rok 2002), že těžiště zájmu jazykovědy se v posledních letech přesunulo na problematiku jazykové i mimojazykové komunikace, zatímco badatelů o otázkách systému jazyka a jeho vývoje je dnes nemnoho (Harmonogram, 2002: 9). Snad také já jsem do určité míry dala důvod k smutným Dokulilovým konstatacím, protože jsem se vedle „tradiční“ derivatologie začala zabývat i sociolingvistikou.

Fragment z dopisu M. Dokulila:

V Praze na Jasné 10 března 1999:

Drahá Galjo! Sedám po 9. hod. .... abych Ti poslal mnoho srdečných pozdravů a poděkoval Ti za Tvůj milý list a především za Tvůj vzácný dar – Tvou novou knihu *Etničeskij jazyk*²⁵, plod Tvého dlouholetého zabývání se otázkami stratifikace slovanských jazyků a zvláště češtiny. Těší mě, žes na mne nezapomněla, i když víš, že současný vědecký život jde dlouho mimo mne. Ale ultra posse nemo tenetur. Skoro se vtírá biblické podobnosti o perlách. Opravdu nejsem si při svém nedobřím zdravotním stavu jist, zda budu moci přečíst si Tvou práci a vyrovnat se s ní. Čtu totiž už jen s velkou námahou za dobrého denního světla, při umělém osvětlení už vůbec ne. Maně si připomínám, jak líp na tom byli takoví lidé jako třeba Mathesius (jak jsem se dozvěděl z jeho dopisů prof. Vachkovi pojatých do sborníků Vachkovi, který právě vyšel) míval v době, kdy sám už dobře nemohl číst, dva až tři studenty, kteří mu denně čtli a také psali. Ale abych se ještě vrátil k Tvé knize. Upřímně Ti blahopřeji, že se Ti podařilo – při všech starostech, které máš – práci se zdarem dokončit a vydat ji u renomované mnichovské nakladatelské firmy. Jsem na Tebe opravdu hrdý, i když jsem si dobře vědom, že pro tuto tematiku jsem Ti nic neposkytl, ani inspiraci, a že za ni plně vděčíš jen své erudici a svým schopnostem a odvaze originálního tvůrčího vhledu na pole, na němž již mnozí vyzkoušeli svůj důvtip.

Musím však přiznat, že derivatologické práce, které předcházely sociolingvistickému výzkumu, byly pro mne nejlepší badatelskou školou, v níž jsem získávala zkušenosti, jak se má zacházet s jazykovým materiálem, jak postupovat při zjišťování systémových parametrů verbálního textu.

Se vzhledem k nastalým změnám bylo další kolo srovnávacích studií věnováno výzkumu inovačních procesů v slovanských jazycích. Největší organizační podíl na tom měla kolegyně E.-Z. Rudnik-Karwatowa z Instytutu slawistyki PAN. V rámci tohoto projektu vyšly dvě kolektivní monografie s mezinárodní účastí, a sice: „Procesy innowacyjne w językach słowiańskich“ (2003); „Współczesna komunikacja językowa“ (2008). Třetí monografie je momentálně v tisku, jde o svazek, který bude věnován lexikální a slovtvorné specifice slovanských jazyků na přelomu XX a XXI st.

Počítá se také s tím, že mezinárodní součinnost na tomto projektu bude pokračovat dál, zejména proto, že jsou nashromážděny velké pozitivní zkušenosti společné práce na řešení aktuální vědecké problematiky. Jako potenciálně vhodné téma by se mohlo navrhnout např. „Srovnávací výzkum inovačních procesů v slovanských jazycích v etnickokulturním a etnickojazykovém kontextu (se vzhledem k lexikální a slovtvorné specifice slovanských jazyků začátkem XXI st.)“.

10 Závěr

Teorie tvoření slov vybudovaná M. Dokulilem se stala, jak už bylo řečeno, velkou, objevnou vědeckou událostí, která poznamenala vývoj světové derivatologie. Její uplatnění na materiálu různých jazyků, nejprve slovanských, podnítilo a usnadnilo proniknutí do hlubin stavby jazykového systému a jeho fungování. Velkou zásluhou Miloše Dokulila bylo to, že správně

²⁵ V tomto případě jde o knihu: (Нешименко, 1999).

odhadl strategickou linii vybudování moderní slovo tvorby. Před M. Dokulilem byla slovo tvorba dost dlouho zanedbávaným jazykovědným oborem. Proto prvořadým úkolem M. Dokulila bylo postavit ji na pevný teoretický a metodologický základ. Teprve potom by se mohlo přistoupit ke srovnávacímu výzkumu slovanské slovo tvorby, vytvoření jeho koncepce.

Dokulilova koncepce spojuje v sobě systémové a funkční chápání derivačních jevů, zachycuje dynamický pohyb slovo tvorných motivací, umožňující jejich eventuální výběr. Zakládá se na vývoji produktivity slovo tvorných typů a formantů, propojení onomaziologických a slovo tvorných kategorií.

Významně přispěl M. Dokulil ke zdokonalení metodiky derivační segmentace, k propracování zásad slovo tvorné syntézy. Podařilo se mu odhalit i derivační půdorys češtiny.

V r. 1978 odchází M. Dokulil z rodinných důvodů do důchodu. Byl k tomu donucen těžkou nemocí své ženy. To však neznamenalo, že hodil, jak se říká, flintu do žita. Jeho vědecká činnost pokračovala dál, jen se vyvíjela v nových podmínkách. Stačí uvést, že se podílel autorsky (a jako redaktor) na akademické mluvnici češtiny (1986), do které napsal čtyři poměrně rozsáhlé a důležité kapitoly. Udržoval kontakty s mezinárodním autorským týmem srovnávacího záměru (viz výše). Jako dříve věnoval velkou pozornost zvýšení jazykové kultury, zdokonalování metodiky výuky mateřského jazyka. Svědčí o tom mj. publikace (v r. 1996) učebnice češtiny pro střední a vysoké školy (Čeština – řeč a jazyk). Do této učebnice napsal kapitolu o tvoření slov. Aktivně se podílel M. Dokulil na šíření norem kultivovaného veřejného projevu, pravopisných norem. Působil v redakčních radách lingvistických časopisů (nejprve „Slova a slovesnosti“). Přednášel v Německu, Dánsku atd.

V 1991 r. byl zvolen prvním předsedou obnoveného Pražského lingvistického kroužku.

Pokud jde o mě, šetně si ve svém osobním archívu chráním jeho dopisy, které jsou vrcholem epistolárního umění. Jsou v něm i rukopisy některých mých prací s jeho poznámkami na okraji napsanými úhledným drobnopisem.

LITERATURA

ČECHOVÁ, M a kolektiv autorů (1996): Čeština – Řeč a jazyk. (ed. M., Čechová). Praha: ISV nakladatelství.

DANEŠ, Fr.- DOKULIL, M. – KUCHAR, J. et al. (1967): Odvozování podstatných jmen. Tvoření slov v češtině 2. Fr. Daneš, M. Dokulil, J. Kuchar (eds.). Praha: Academia, 779.

DOKULIL, M. (1956): Některé typy názvů osob podle činnosti v českém jazyce. (Činitelská jména tvořená příponami se základním -c-, -č-). Naše řeč, 59-75, 123-146.

DOKULIL, M. (1956a): Čikobava A.S. Úvod do jazykovědy I. Praha: SPN, 218 s. (překlad z rus. orig. a úprava pro potřeby českých škol, spolu s L. Doleželem).

DOKULIL, M. (1958): K otázce morfologických protikladů. (Kritika předpokladu binárních korelací v morfologii češtiny). Slovo a slovesnost, R.XIX, 81-100.

DOKULIL, M. (1961; druhé vydání 1966): Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy. I. Hlásokloví a tvarosloví. Praha, 147-275 (spoluautor).

DOKULIL, M. (1962): Teorie odvozování slov. *Tvoření slov v češtině 1*.

HAVRÁNEK, B. (ed.). Praha: Academia, 264.

DOKULIL, M. (1962a): K vzájemnému poměru slovo tvorby a skladby. Slavica Pragensia. D. 4 (Havránkův sborník), 369-376.

- DOKULIL, M. (1962b): Nová sovětská práce o tvoření slov v češtině. Slovo a slovesnost. 23 N 2, 137-142.
- DOKULIL, M. (1963): Ke koncepci porovnávací charakteristiky slovanských jazyků v oblasti „tvoření slov“. Slovo a slovesnost. 24, N 2, 85-105.
- DOKULIL, M. (1980): Významné sovětské dílo o teorii pojmenování (I). Slovo a slovesnost. 41. N 3, 228-235 (spolu s N. Svozilovou).
- DOKULIL, M. (1980): Významné sovětské dílo o teorii pojmenování (II). Slovo a slovesnost. 41. N 4, 314-320 (spolu s N. Svozilovou).
- DOKULIL, M. (1994): On morphological oppositions. In: *Praguiana 1945-1990*. (ed. by P.A. Luelsdorff, J. Panevová and P. Sgall). Amsterdam; Philadelphia.
- DOKULIL, M. (1996): Tvoření slov. In: Čechová, M a kolektiv autorů (1996): *Čeština – Řeč a jazyk*. (ed. M. Čechová, M.). Praha: ISV nakladatelství, 76-133.
- KNAPPOVÁ, M. (1997): Vzpomínka na časy slovotvoření. In: (eds.) Panevová, J., Skoumalová, Z. In: *Obsah – Výraz – Význam: Miloši Dokulilovi k 85. narozeninám*. Praha: Filozofická fakulta UK, 74-76.
- KOŘENSKÝ, J. (1997): Rozhovor M. Dokulila. In: (eds.) Panevová, J., Skoumalová, Z. In: *Obsah – Výraz – Význam: Miloši Dokulilovi k 85. narozeninám*. Praha: Filozofická fakulta UK, 41-47.
- KUCHAŘ, J. (1969): Nová monografie o tvoření slov v češtině. Naše řeč, R. 52, N 1, (39 n.).
- Mluvnice češtiny. I.* (1986) – Fonetika. Fonologie. Morfonologie a morfematika. Tvoření slov. (Eds.) M., Dokulil, K. Horálek, J., Hůrková, M. Knappová. Věd.red. J., Petr. Praha: Academia, 586.
- M. Dokulil (autor kapitol):
 Základní pojmy morfologie a morfémiky, 177-190
 Obecné pojetí tvoření slov, 199-230
 Přejít slov do jiného slovního druhu, 487-507
 Utvářenost ostatních slovních druhů. Slovo tvorná stavba číslovek, zájmen, předložek, spojek, částic a citoslovců, 508-516
- O vědeckém poznání soudobých jazyků:* (1958): (ed A.Dostál) Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, Sekce jazyka a literatury.
- Problemy teoretyczno-metodologiczne badań konfrontatywnych języków słowiańskich* (1991): (eds. Běličová H., G. Nieszczimenko, Z. Rudnik-Karwatowa): cz. 1. Warszawa: Prace slawistyczne. 89.
- Słowotwórstwo / Nominacja:*(2003): (ed. I. Ohnheiser). In: *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*. Opole: Universität Innsbruck. Institut für Slawistik – Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.
- Procesy innowacyjne w językach słowiańskich:* (2003): (ed. Zofia Rudnik-Karwatowa). Warszawa: Slawistyczny ośrodek wydawniczy. Slavica, 114.
- Współczesna komunikacja językowa. Najnowsze zmiany w leksyce i słowotwórstwie języków słowiańskich:* (2008): (ed. Zofia Rudnik-Karwatowa). Warszawa: Slawistyczny ośrodek wydawniczy. Slavica, 125.
- БЪЧВАРОВ, Я. (2011): AD GLORIAM SAECULI. Сто години от създаването на Канцелярия за Речник на чешкия език при Академията на науките на Чешката република. Homo Bohemicus. Бъчваров, Я. (ed.). София: Парадигма, 5-8.
- ВИНОКУР, Г.О. (1946): Заметки по русскому словообразованию. Известия Академии наук СССР: Отделение литературы и языка. 5, 42-56.
- ДОКУЛИЛ, М. (1978): К вопросу о морфологических противопоставлениях (критика теории бинарных корреляций в морфологии чешского языка). In: Широкова, А.Г. (ed.), *Языкознание в Чехословакии. Сборник статей: 1956 – 1974*. Перев.: Васильева В.Ф. Москва: Прогресс, 88-118.

ДОКУЛИЛ, М. (1984): Структура постосновного словообразовательного форманта (к суффиксальной и безаффиксной деривации в славянских языках). In: Нецименко, Г.П. (ed.), *Тезисы международного симпозиума (декабрь 1984)*. Москва, 23-27.

ДОКУЛИЛ, М. (1987): Структура постосновного словообразовательного форманта (к суффиксальной и безаффиксной деривации в славянских языках). In: Нецименко, Г.П. (ed.). *Сопоставительное изучение словообразования славянских языков*. Москва: Наука, 26-33.

НЕЩИМЕНКО, Г.П. (1960): Словообразование существительных женского рода со значением лица в современном чешском языке. Ученые записки Института славяноведения. Академия наук СССР, том XIX. Москва: Наука, 159-202.

НЕЩИМЕНКО, Г.П. (1962): M. Dokulil. Teorie odvozování slov. Tvoření slov v češtině, I. – Praha. 1962. Вопросы языкознания, № 5, 143-148.

НЕЩИМЕНКО, Г.П. (1963): Закономерности словообразования, семантики и употребления существительных с суффиксами субъективной оценки в современном чешском языке. In: Широкова А.Г. (ed.). *Исследования по чешскому языку: Вопросы словообразования и грамматики*. Москва: Наука, 105-158.

НЕЩИМЕНКО, Г.П. (1968): История именного словообразования в чешском литературном языке конца XVIII–XX вв. (Прилагательное). Москва: Наука, 284.

НЕЩИМЕНКО, Г.П., Широкова, А.Г. (1969): Tvoření slov v češtině, 2. Teorie odvozování slov. – Praha. 1967. Вопросы языкознания, № 5, 143-148.

НЕЩИМЕНКО, Г.П. (1972): Тенденция окачествления и ее влияние на словообразование прилагательных. *Slovo a slovesnost*, R.XXXIII, 204-208.

НЕЩИМЕНКО, Г.П. (1980): Очерк деминутивной деривационной системы в истории чешского литературного языка (конец XIII–XX вв.). Dokulil, M. (ed.). Praha: Academia, 328.

НЕЩИМЕНКО, Г.П. (1983): О некоторых аспектах сопоставительного изучения славянского словообразования. In: Широкова, А.Г., Грабье, В. (eds.), *Сопоставительное изучение русского языка с чешским и другими славянскими языками*. Москва: МГУ, 30-52.

НЕЩИМЕНКО, Г.П. (1997): К 85-летию МИЛОША ДОКУЛИЛА: Славяноведение, № 5, 124-126.

НЕЩИМЕНКО, Г.П. (1999): Этнический язык. Опыт функциональной дифференциации (на материале сопоставительного изучения славянских языков). *Specimina Philologiae Slavicae*. Band 121. München: Verlag "Otto Sagner".

НЕЩИМЕНКО, Г.П. (2003): Памяти выдающегося чешского ученого Милоша Докулила. Вопросы языкознания, № 2, 122–132.

Теоретические и методологические проблемы сопоставительного изучения славянских языков: (1994): Г. Беличова, Г. Нецименко, Э. Рудник-Карватова (eds.): часть 2. Москва: Наука.